

ROZDZIAŁ 13

Kulturowe i społeczne doświadczenia Polaków i Ukraińców. Podobieństwa i różnice

Wnioski i refleksje z wykładów i warsztatów zorganizowanych
przez Uniwersytet Otwarty Uniwersytetu Warszawskiego

*Cultural and Social Experiences of Poles and Ukrainians. Similarities
and Differences. Conclusions and Reflections from Workshops Organized
by the Open University of the University of Warsaw*

AGATA WROCZYŃSKA¹, MONIKA SOROKA¹

¹Uniwersytet Otwarty Uniwersytetu Warszawskiego

ABSTRAKT: W rozdziale podsumowano prace Uniwersytetu Otwartego UW w ramach programu Uniwersytet Warszawski dla Ukrainy, których celem było wsparcie uchodźców z Ukrainy przez organizację kursów języka polskiego, spacerów dydaktycznych oraz cyklu wykładów otwartych. Współpraca z wykładowcami z Katedry Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej oraz Instytutu Kultury Polskiej UW umożliwiła omówienie złożonych kwestii społecznych i kulturowych, a także stworzyła przestrzeń do refleksji nad tożsamością i historią regionu Europy Środkowo-Wschodniej. Wykłady obejmowały takie tematy, jak: koncepcja Europy Środkowo-Wschodniej, wspólnota losów Polaków i Ukraińców w II Rzeczypospolitej, obrzędowość kulturowa obu narodów. Szczegółne miejsce poświęcono doświadczeniom uchodźczym, co umożliwiło lepsze zrozumienie wyzwań integracji w nowym kraju oraz nawiązanie dialogu o wspólnych historiach i aspiracjach. Zajęcia programowe przyczyniły się do zacieśnienia więzi między uchodźcami a obywatelami Polski i utworzyły przestrzeń do wymiany doświadczeń, refleksji oraz budowania wzajemnego zrozumienia mimo trudnych relacji historycznych.

SŁOWA KLUCZOWE: Uniwersytet Warszawski dla Ukrainy, uchodźcy z Ukrainy, integracja społeczno-kulturowa, Europa Środkowo-Wschodnia, relacje polsko-ukraińskie, wykłady otwarte, kursy językowe

ABSTRACT: This chapter provides a summary of the activities carried out by the Open University of the University of Warsaw as part of the University of Warsaw for Ukraine program, aimed at supporting refugees from Ukraine through the organization of Polish language courses, educational walks, and a series of open lectures. Collaboration with lecturers from the Chair of Intercultural Studies of Central and Eastern Europe and the Institute of Polish Culture at the University of Warsaw facilitated discussions on complex social and cultural issues. It also fostered reflection on the identity and history of the Central and Eastern European region. The lectures addressed topics such as the concept of Central and Eastern Europe, the shared experiences of Poles and Ukrainians in the Second Polish Republic, and the cultural traditions of both nations. Particular attention was given to refugee experiences, providing an understanding of the challenges of integration in a new country and enabling a dialogue about shared histories and aspirations. The implemented activities contributed to strengthening bonds between refugees and Polish citizens, fostering an exchange of experiences, reflections, and the development of mutual understanding in the context of difficult historical relations.

KEYWORDS: University of Warsaw for Ukraine, Ukrainian refugees, socio-cultural integration, Central and Eastern Europe, Polish-Ukrainian relations, open lectures, language courses

Wprowadzenie

Uniwersytet Otwarty Uniwersytetu Warszawskiego, zaproszony do programu Uniwersytet Warszawski dla Ukrainy, koordynował: kursy języka polskiego jako obcego, organizację spacerów dydaktycznych po Warszawie i okolicach oraz cykl wykładów otwartych połączonych z warsztatami. Celem tych ostatnich było zintegrowanie uchodźców z Ukrainy z obywatelami kraju, w którym przyszło im zamieszkać, przez przedstawienie różnych zagadnień społecznych i kulturowych.

Do współpracy w realizacji tego zadania Uniwersytet Otwarty UW zaprosił wykładowców z Katedry Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej Wydziału Lingwistyki Stosowanej UW. Autorskie wykłady

przygotowali: prof. dr hab. Joanna Getka, dr hab. Jerzy Grzybowski, prof. ucz., dr Marcin Niemojewski, dr Katarzyna Karwowska, dr Rostysław Kramar, dr Monika Grącka. Wykład *Tradycje karnawałowe i czas przesilenia wiosennego w kulturze polskiej* wygłosiła także dr hab. Małgorzata Litwinowicz-Drożdziel, prof. ucz. z Instytutu Kultury Polskiej Wydziału Polonistyki UW.

Rozdział jest próbą podsumowania cyklu pasjonujących wykładów dla „przychodźców” ukraińskich objętych programem Uniwersytet Warszawski dla Ukrainy. Cykl obejmował następujące wykłady i warsztaty:

1. *Czy istnieje Europa Środkowo-Wschodnia* — Marcin Niemojewski,
2. *Za wolność naszą i waszą. Polsko-ukraińskie braterstwo broni: udział Ukraińców w Wojsku Polskim w latach 1918–1945* — Jerzy Grzybowski,
3. *Trudna miłość: Polacy i Ukraińcy w międzywojniu (na przykładzie losów inteligencji z rodzin polsko-ukraińskich)* — Rostysław Kramar,
4. *Wymuszone szanse. Doświadczenia uchodźcze w Europie Środkowo-Wschodniej* — Katarzyna Karwowska,
5. *Pierogi a warenky. Czy istnieje polsko-ukraińska wspólnota obrzędowa?* — Joanna Getka, Monika Grącka, Rostysław Kramar,
6. *Tradycje karnawałowe i czas przesilenia wiosennego w kulturze polskiej* — Małgorzata Litwinowicz-Drożdziel, Katarzyna Jackowska-Enemuo.

Poniżej omówiono wybrane zagadnienia poruszone podczas wykładów i warsztatów.

13.1. *Czy istnieje Europa Środkowo-Wschodnia?*

Ten wykład przygotował i wygłosił Marcin Niemojewski i była to próba odpowiedzi na pytanie, czy jest takie miejsce, region na mapie Europy z odrębnością historyczną, społeczną i kulturową? Wydaje się, że rozważania o społecznych i kulturowych doświadczeniach Polaków i Ukraińców warto zacząć od omówienia zagadnień poruszonych podczas tego wykładu.

Tytuł wykładu jest nawiązaniem do znanego eseju Timothy’ego Gartona Asha *Czy Europa Środkowa istnieje?* i był próbą przybliżenia najważniejszych koncepcji Europy Środkowo-Wschodniej formułowanych w przeszłości i współcześnie kontynuowanych. Punktem wyjścia było omówienie różnic między pojęciami Europy Wschodniej, Europy Środkowej i Europy Środkowo-

-Wschodniej. W rozwinięciu przedstawiono geopolityczne, naukowe i publicystyczne wizje regionu, które miały służyć jego wyodrębnieniu, zdefiniowaniu, zawłaszczeniu lub integracji. Były to: wynalezienie Europy Wschodniej w okresie oświecenia, rosyjski panslawizm¹, niemiecki projekt Mitteleuropy², idea Międzymorza³, koncepcja ULB⁴, kategoria Młodszej Europy⁵ oraz literacki mit małej ojczyzny. Takie ujęcie pozwoliło uczestnikom spotkania nie tylko na zapoznanie się z historią wyobrażeń o regionie, ale także na refleksję nad jego dzisiejszą tożsamością i specyfiką (Niemojewski 2023a).

Co różni zatem nazwy „Europa Środkowo-Wschodnia”, „Europa Środkowa”, „Europa Wschodnia”? Jakie zjawiska i procesy historyczne są źródłem wydzielenia tej części Europy jako odrębnej całości? Jak koncepcje regionu formułowano w XX wieku (jak odrębność regionu była definiowana, projektowana i wypełniana znaczeniem)? Czy mówienie dzisiaj o odrębnym regionie Europy ma jeszcze sens? (Niemojewski 2023a).

Czy Europa Środkowo-Wschodnia istnieje jako region geograficzny? Odpowiedź brzmi: „tak, ale bardzo trudno wyznaczyć jej granice”. Według M. Niemojewskiego, jest to bardzo trudne do zdefiniowania. Właściwie każdy autor piszący o Europie Środkowo-Wschodniej „układa” ten region z innych krajów.

¹ Panslawizm — nazwa prądów ideologicznych o różnym zabarwieniu politycznym, mających na celu zjednoczenie Słowian, Encyklopedia PWN, hasło „panslawizm”.

² Mitteleuropa — projekt Friedricha Naumanna (przedstawiciela niemieckiego liberalizmu pocz. XX w.) przedstawiony w *Mitteleuropa*, 1915; Instytut Pileckiego 2022 zakładał ustanowienie dominacji Niemiec między Bałtykiem, Morzem Czarnym a Adriatykiem.

³ Międzymorze — doktryna polityki zagranicznej zakładająca utworzenie sojuszu państw Europy Środkowo-Wschodniej. Wywodziła się z myśli i praktyki politycznej okresu międzywojennego, polegała na dobrowolności współpracy państw członkowskich, wspólnej obronie suwerenności i podmiotowości, realizacji wspólnych interesów. Do sojuszu miałyby należeć państwa położone między: Bałtykiem, Morzem Czarnym i Adriatykiem; wg zwolenników, pozwoliłby uniknąć dominacji na tym obszarze Niemiec i Rosji.

⁴ Koncepcja ULB — twórcami byli J. Mieroszewski i J. Giedroyc w latach 50. XX w. Więcej w dalszej części rozdziału.

⁵ Młodsza Europa — pojęcie określające ludy i państwa, które weszły w krąg cywilizacji chrześcijańskiej ok. 1000 r. Do historiografii polskiej pojęcie wprowadził prof. Jerzy Kłoczkowski.

Jak mamy „nadmiar” państw, które miałyby tworzyć Europę Środkowo-Wschodnią, tak mamy „nadmiar” nazw tego regionu.

Wykładowca wskazał zatem różnice między nazwami: „Europa Wschodnia” rozumiana jako niesuwerenna strefa wpływów ZSRR, „Europa Środkowa” – termin starszy i szerszy niż „Europa Środkowo-Wschodnia”, którym posługiwali się intelektualisci w czasie rozpadu bloku komunistycznego, gdy określali nie tylko geopolityczną, ale i historyczną i kulturową specyfikę regionu (zachodni badacze, np. Timothy Garton Ash⁶, łączyli tę nazwę z unikatową działalnością ruchów opozycyjnych i kulturą niezależną). Zaznaczyć jednak należy, że geograficznie region określany jako Europa Środkowa miał granicę na Bugu, nie obejmował więc obszarów położonych na wschód. Nazwa „Europa Środkowo-Wschodnia” ma tę przewagę nad dwiema poprzednimi, że powstała w samym regionie, nie jest koncepcją niemiecką, jak *Mitteleuropa* czy obecnie *Zentraleuropa* (używana teraz przez badaczy czeskich, węgierskich, austriackich i niemieckich), ani rosyjską. Za twórcę tego pojęcia uznawany jest Oskar Halecki⁷. Termin powrócił w latach 70., 80. i pierwszej połowie lat 90. XX wieku w wypowiedziach poetów i pisarzy, np.: Czesława Miłosza⁸, Milana Kundery⁹, Tomasza Venclovy¹⁰ i innych. Dlaczego w nauce przyjęła się ta nazwa? Dlatego że używanie jej pozwala włączyć do regionu cały obszar obejmujący kraje bałtyckie, Ukrainę, Białoruś oraz Mołdawię (Niemojewski 2023a).

Niemojewski podjął się odpowiedzi na pytanie, jakie zjawiska i procesy historyczne są źródłem wydzielania się tej części Europy jako odrębnej całości. Przywołał historycznie ugruntowany podział na Starszą i Młodszą Europę

⁶ Timothy Garton Ash (ur. 1955) – brytyjski historyk zajmujący się głównie historią Europy po 1945 roku, profesor studiów europejskich na Oxford University.

⁷ Oskar Halecki (1891–1973) – polski historyk, mediewista, profesor Uniwersytetu Warszawskiego i uczelni zagranicznych, członek Polskiej Akademii Umiejętności, działacz emigracyjny, członek Koła Krakowskiego Towarzystwa Historycznego.

⁸ Czesław Miłosz (1911–2004) – polski poeta, prozaik, eseista, historyk literatury, tłumacz, dyplomata; w latach 1951–1993 na emigracji; w Polsce do 1980 r. obłożony cenzurą; laureat Nagrody Nobla w dziedzinie literatury (1980); profesor Uniwersytetu Kalifornijskiego w Berkeley.

⁹ Milan Kundera (1929–2023) – czeski i francuski pisarz i eseista, autor m.in. *Nieznosnej lekkości bytu*, 1984.

¹⁰ Tomas Venclova (ur. 1937) – litewski poeta, eseista, publicysta, badacz i tłumacz literatury pięknej.

(określenie Jerzego Kłockowskiego¹¹). Starsza Europa, pozostająca przez długi czas pod panowaniem Imperium Rzymskiego, odziedziczyła jego formy społeczno-ustrojowe, kulturę, infrastrukturę, a przede wszystkim – religię, wczesne chrześcijaństwo. W Młodszej Europie, obejmującej obszar na wschód od Łaby (gdzie nie dotarły legiony Imperium Rzymskiego), tworzenie się państw i chrystianizacja nastąpiła dopiero w średniowieczu.

Do XVIII wieku podział Europy następował wg linii poziomej, na protestancką i rozwiniętą gospodarczo Północ oraz zacofane katolickie Południe. W XVIII wieku, za sprawą szczególnie filozofów francuskiego oświecenia, tworzy się nowy podział na cywilizowany Zachód i barbarzyński, choć fascynujący, Wschód. W tym podziale Europa Środkowo-Wschodnia stała się antytezą Zachodu (Niemojewski 2023a).

Próbie odpowiedzi na pytanie o tożsamość Europy Środkowo-Wschodniej towarzyszył przegląd i prezentacja koncepcji politycznych regionu od ekspansjonistycznych koncepcji rosyjskich (pansławizm i neosławizm), po koncepcje niemieckie (*Mittleuropa*). Omówiono koncepcje federacyjne (szczególna strefa małych narodów, idea prometejska, jagiellońska, federacyjna) oraz koncepcja Międzymorza jako rozwinięcie idei federacyjnej.

Szczególne miejsce poświęcono koncepcji sformułowanej pod koniec lat 50. XX wieku przez Juliusza Mieroszewskiego¹² i Jerzego Giedroycia¹³ i przedstawionej na łamach emigracyjnego pisma *Kultura* – doktrynie ULB (Ukraina, Litwa, Białoruś). Jej założeniem było to, że polityka wobec wschodnich sąsiadów Polski musi polegać na zbudowaniu z nimi relacji partnerskich równorzędnych podmiotów, zrzeczeniu się wszelkich roszczeń terytorialnych oraz wyrzeczeniu się przeświadczenia o dominującej czy cywilizacyjnej roli Polski. Ponadto Polska musi wspierać swoich wschodnich sąsiadów (Litwę, Białoruś i Ukrainę) w dążeniach niepodległościowych i demokratyzujących, na ile to będzie możliwe. Konieczne jest

¹¹ Jerzy Kłockowski (1924–2017) – polski historyk, profesor nauk humanistycznych, senator I kadencji, w latach 1991–2011 przewodniczący Polskiego Komitetu ds. UNESCO, Kawaler Orderu Orła Białego.

¹² Juliusz Mieroszewski (1906–1976) – polski dziennikarz, publicysta, pisarz polityczny.

¹³ Jerzy Giedroyc (1906–2000) – polski prawnik, wydawca, publicysta, polityk i działacz emigracyjny, założyciel wydawnictwa Instytut Literacki (1946), wydawca miesięcznika *Kultura* (1947) i kwartalnika *Zeszyty Historyczne* (1962).

przypomnienie, że koncepcja powstała w czasach dominacji sowieckiej w regionie, kiedy Litwa, Ukraina i Białoruś były częścią Związku Radzieckiego.

Koncepcja ULB jest podstawą polityki zagranicznej III Rzeczypospolitej. Dziedzictwem koncepcji Międzymorza są natomiast polskie postulaty kształtu i rozwoju Grupy Wyszehradzkiej i inicjatywy Trójmorza (Niemojewski 2023b).

Wykładowi towarzyszyły warsztaty, w trakcie których uczestnicy wraz z prowadzącym zastanawiali się nad zjawiskami współtworzącymi kulturową specyfikę Europy Środkowo-Wschodniej. Refleksji poddano sposoby postrzegania przestrzeni (ziemia ojczysta, lokalność, dom rodzinny, centrum–prowincja, nekropolie, miejsca pamięci) oraz czasu (historia, relacja przeszłość–przyszłość, czas świąteczny, czas wolny). Podstawą do rozmowy były fragmenty ukraińskiej i polskiej literatury (Niemojewski 2023a).

13.2. II Rzeczpospolita – wspólnota losu, trudna miłość

Losy Polski i Ukrainy splatające się przez wieki, uwarunkowane geograficznie, niekiedy z trudną i bolesną historią (powstanie Chmielnickiego¹⁴), nabrały szczególnego znaczenia w okresie międzywojennym.

Doświadczeniom Polaków i Ukraińców w czasie II Rzeczypospolitej poświęcono dwa spotkania: wykład i warsztat poprowadzony przez Jerzego Grzybowskiego *Za wolność naszą i waszą. Polsko-ukraińskie braterstwo broni: udział Ukraińców w Wojsku Polskim w latach 1918–1945* oraz wykład i warsztaty poprowadzone przez Rostysława Kramara *Trudna miłość: Polacy i Ukraińcy w międzywojniu (na przykładzie losów inteligencji z rodzin polsko-ukraińskich)*.

Celem wykładu J. Grzybowskiego było przybliżenie rozmaitych aspektów polsko-ukraińskiej współpracy wojskowej w czasie walk obu krajów o niepodległość w okresie międzywojennym i podczas II wojny światowej. Uczestnicy wykładu dowiedzieli się o mało dotąd znanych epizodach wspólnej historii Polaków i Ukraińców, do których należą m.in.: sojusz Piłsudski–Petlura, udział Ukraińców w Wojsku Polskim i obronie Polski. Wykład traktował o walce Polaków i Ukraińców prowadzonej przeciwko wspólnym wrogom (Grzybowski 2023a).

¹⁴ Powstanie Kozaków Zaporoskich i chłopstwa ruskiego pod przywództwem hetmana kozackiego Bohdana Chmielnickiego przeciwko Rzeczypospolitej w latach 1648–1657.

W konspekcie przygotowanym na potrzeby przeprowadzenia wykładu Grzybowski (2023a) pisze:

Rok 1918 okazał się przełomowym w dziejach narodów Europy Środkowo-Wschodniej. Upadek wielonarodowościowych monarchii i zakończenie I wojny światowej umożliwiły powstanie państw narodowych m.in. polskiego i ukraińskiego. 22 stycznia 1918 roku w Kijowie wydano IV uniwersał Ukraińskiej Rady Centralnej, zgodnie z którym proklamowano Ukraińską Republikę Ludową (URL) jako państwo w pełni suwerenne i niezależne. 1 listopada we Lwowie ogłoszono o powstaniu Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej (ZURL). Wreszcie, 11 listopada w Warszawie miało miejsce odzyskanie niepodległości przez Polskę. Proklamowania własnych państw nie oznaczały dla Polaków i Ukraińców końca ich walk o niezależny byt narodowy. Niepodległość ta rodziła się w bólach, bowiem te kraje musiały walczyć o przetrwanie i granice. Przyszłość narodów mogła się rozstrzygnąć na polu bitwy. Działacze polscy i ukraińscy szybko się zorientowali, że śmiertelne zagrożenie dla nich stanowi Rosja bolszewicka. W związku z powyższym zawarcie sojuszu w celu walki z nią było tylko kwestią czasu. Orędownikiem współpracy z Ukraińcami był Józef Piłsudski, który opowiadał się za ścisłą współpracą Polski ze wschodnimi sąsiadami. W zamyśle marszałka współpraca ta miała zapewnić bezpieczeństwo zarówno Polsce, jak i obronić Ukraińców przed zakusami Moskwy. W pierwszej kolejności J. Piłsudski dążył do uznania samodzielności Ukrainy. Ze strony ukraińskiej do zbliżenia z Polakami przyczynił się Symon Petlura, zwierzchnik państwa i sił zbrojnych URL. [...]. Pokłosiem polityki Piłsudskiego było polsko-ukraińskie zbliżenie polityczne i militarne. Przełom we współpracy wojskowej między Polską a jej wschodnim sąsiadem nastąpił wiosną 1920 roku, kiedy to 22 kwietnia w Warszawie zawarto polsko-ukraińską umowę polityczną (sojusz Piłsudski–Petlura), która zakładała m.in. podjęcie wspólnej walki zbrojnej z Rosją bolszewicką. Trzy dni później ruszyła ofensywa wojsk polsko-ukraińskich, która zaowocowała wkroczeniem 7 maja do Kijowa. Pomimo niepowodzenia wyprawy kijowskiej (w połowie maja ruszyła kontrofensywa bolszewicka) pozostaje ona wymownym świadectwem polsko-ukraińskiego braterstwa broni w omawianym okresie. Nie był to kres polsko-ukraińskiej współpracy wojskowej, ponieważ oddziały URL latem i jesienią 1920 r. dzielnie walczyły na froncie polsko-bolszewickim od Zamościa po Mikołajów. Na kartach wspólnej historii

oręża polskiego i ukraińskiego znakomicie zapisała się bohaterska obrona przed Armią Czerwoną Zamościa, której dowodził płk. Marko Bezruczko¹⁵.

Ówczesna sytuacja geopolityczna sprawiła, że na mapie powersalskiej Europy zabrakło niepodległego państwa ukraińskiego. Podpisanie traktatu ryskiego w marcu 1921 roku położyło również kres współpracy Polski z niepodległościowcami ukraińskimi. Wielu Ukraińców, byłych uczestników walk polsko-bolszewickich znalazło schronienie w Polsce. Nawet dziś można znaleźć świadectwa ich obecności w naszym kraju. Przypominają o tym liczne groby na cmentarzach prawosławnych i pomniki w miejscach pobytu internowanych żołnierzy URL.

Grzybowski podczas wykładu odniósł się także do udziału Ukraińców w siłach zbrojnych II Rzeczypospolitej:

II Rzeczpospolita odrodziła się jako państwo wielonarodowościowe i wielowyznaniowe. Po podpisaniu traktatu ryskiego w granicach państwa polskiego znalazło się 5 mln Ukraińców, którzy tworzyli zwarte skupiska ludności w kilku województwach na południowym wschodzie kraju. Zgodnie z obowiązującym wówczas prawem wszyscy obywatele płci męskiej bez względu na narodowość podlegali obowiązkowi służby wojskowej. W związku z powyższym co roku przez wojsko II Rzeczypospolitej przewijało się kilkadziesiąt tysięcy poborowych narodowości ukraińskiej. Liczba Ukraińców w Wojsku Polskim wahała się między 25 tys. a 43 tys. ludzi. Większość żołnierzy narodowości ukraińskiej służyła w piechocie, mniej w artylerii i kawalerii. Poborowi ukraińscy na ogół dali się poznać jako zdyscyplinowani i sumienni żołnierze. Osobną grupę Ukraińców w Wojsku Polskim stanowili dawni oficerowie wojsk URL (około czterdzieści osób), którzy na mocy rozkazu J. Piłsudskiego zostali przyjęci do armii polskiej jako oficerowie kontraktowi. Znajdowali się wśród nich m.in. starsi oficerowie. Pod względem wyznaniowym większość Ukraińców stanowili grekokatolicy i prawosławni. W Wojsku Polskim panowała pełna tolerancja religijna. Utworzono duszpasterstwo dla żołnierzy obu wyznań, zaś posługę kapłańską pełniło

¹⁵ Marko Bezruczko (1893–1944) – generał chorąży Armii Czynnej Ukraińskiej Republiki Ludowej. Dowodził obroną Zamościa przed Armią Czerwoną, uczestniczył w rozbiciu Armii Konnej Budionnego w bitwie pod Komarowem. W latach 30. XX w. był przewodniczącym Ukraińskiego Towarzystwa Wojskowo-Historycznego w Warszawie. Jego imieniem nazwano 110. Samodzielną Brygadę Zmechanizowaną Sił Zbrojnych Ukrainy, która walczyła w Awdijiwce w obwodzie donieckim.

kilkadziesiąt kapelanów wojskowych wyznania prawosławnego i greckokatolickiego. Większość tych duchownych pochodziła z Ukrainy.

1 września 1939 roku Polska została zaatakowana przez Niemcy, a 17 września — Związek Sowiecki. W przededniu wybuchu wojny w kraju przeprowadzono powszechną mobilizację, w wyniku której w Wojsku Polskim znalazło się 150–200 tys. Ukraińców. Obywatele polscy narodowości ukraińskiej stanęli do walki w obronie II Rzeczypospolitej. Większość żołnierzy zachowała się lojalnie, wypełniając obowiązek obrony kraju, walcząc na froncie ramię w ramię z Polakami i przedstawicielami innych narodowości. Historia dostarcza nam przykładów, kiedy za męstwo na polu bitwy ci ludzie zostali uhonorowani wysokimi odznaczeniami wojskowymi. Po klęsce 1939 roku żołnierze ukraińscy podzielili los swojej ojczyzny. Część z nich dostała się do niewoli niemieckiej, zaś inni trafili do niewoli sowieckiej. W niewoli niemieckiej znalazło się blisko 100 tys. Ukraińców. Porównywalna liczba trafiła do niewoli sowieckiej. Ponurą kartą w dziejach zarówno Polaków, jak i przedstawicieli innych narodowości II Rzeczypospolitej, były losy oficerów WP, którzy w kwietniu i maju 1940 roku zostali zamordowani w ZSRR. Jest trudna do oszacowania dokładna liczba obywateli polskich narodowości ukraińskiej, którzy wówczas padli ofiarą oprawców stalinowskich. Niemniej jednak znane są nazwiska wielu Ukraińców bestialsko pomordowanych przez NKWD w Katyniu i innych miejscach masowej zagłady oficerów polskich. Znajdują się wśród nich m.in. kapelani wojskowi wyznania prawosławnego i greckokatolickiego (Grzybowski 2023a).

Ukraińcy walczyli także w szeregach Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Niektórzy z nich polegli w walkach we Włoszech (Monte Cassino), we Francji i innych miejscach. Jak pisze Grzybowski (2023a):

Po zakończeniu II wojny światowej większość żołnierzy PSZZ narodowości ukraińskiej pozostała na uchodźstwie, stanowiąc trzon ukraińskich organizacji emigracyjnych. Wielu z nich zaangażowało się w działalność na rzecz pielęgnowania kultury ukraińskiej na obczyźnie. Niemniej jednak część powróciła w strony ojczyzny. Po powrocie do domu zostali oni potraktowani przez władze sowieckie jako „element wrogi” i „wywrotowy”. W kwietniu 1951 roku sowieckie organa karne przeprowadziły masową deportację byłych żołnierzy na Syberię. Represje dotknęły również członków ich rodzin. Łącznie wówczas wywieziono do obwodu irkuckiego 5092 osób, w tym 1032 — z Ukrainy. Jedyna „wina” tych ludzi polegała na tym, że w czasie wojny nosili mundur żołnierza polskiego.

Splątane losy i doświadczenia polsko-ukraińskie w II Rzeczypospolitej były także przedmiotem niezwykle interesującego wykładu (i warsztatów) *Trudna miłość: Polacy i Ukraińcy w międzywojniu (na przykładzie losów inteligencji z rodzin polsko-ukraińskich)* Rostysława Kramara. Celem wykładu było zaprezentowanie stanu stosunków polsko-ukraińskich w międzywojennej Polsce na przykładzie losów polsko-ukraińskich rodzin. Podczas spotkania omówiono historie wybranych rodzin inteligenckich, w których część rodzeństwa wybierała tożsamość polską, a część – ukraińską, jak w rodzinie Szeptyckich lub Niementowskich (Kramar 2023). Autor wykładu podjął próbę znalezienia przyczyn takich rozbieżności w omówieniu struktury społeczno-demograficznej Polski międzywojennej, głównych kierunków polityki ówczesnego państwa polskiego wobec mniejszości ukraińskiej, różnic między autochtoniczną mniejszością ukraińską w II RP a emigrantami politycznymi z Ukraińskiej Republiki Ludowej (Kramar 2023).

Szczególny nacisk położył na próbę przybliżenia fenomenu Polaków-Ukraińców z wyboru. Zaprezentowano sylwetki Włodzimierza Antonowicza¹⁶ i Wacława Lipińskiego¹⁷.

Szczególne miejsce poświęcono rodzinom Szeptyckich i Niementowskich. Bracia Roman (Andrzej), Aleksander, Stanisław, Kazimierz (Klemens) i Leon Szeptyccy byli wnukami Aleksandra Fredry, ich rodzicami byli hrabia Jan Szeptycki i Zofia z Fredrów Szeptycka. Ich rodzinnym majątkiem były Przyłbice, obecnie wieś na Ukrainie w rejonie jaworowskim obwodu lwowskiego. Każdy z braci dokonał własnego wyboru przynależności religijnej i narodowej. Andrzej (Roman) Szeptycki został lwowskim grekokatolickim arcybiskupem i metropolitą, Kazimierz (Klemens) – mnichem. Swoją przynależność bracia określali jako ukraińską. Aleksander i Leon, właściciele ziemscy, trzymali się z dala od polityki, a swoją tożsamość określali jako polską. Stanisław był polskim wojskowym, generałem majorem cesarskiej i królewskiej armii, generałem broni Wojska Polskiego, komendantem Legionów Polskich, stał

¹⁶ Włodzimierz Antonowicz (1834–1908) – ukraiński historyk, archeolog, etnograf, działacz społeczny pochodzenia polskiego, jeden z liderów ukraińskiego ruchu narodowego w Imperium Rosyjskim. Urodził się w katolickiej rodzinie polskiej. Oficjalnym zerwaniem ze szlachtą i polskością był jego artykuł *Moja spowiedź (Moja ispowied)* opublikowany w 1862 w rosyjskojęzycznym czasopiśmie ukraińskim *Osnova*.

¹⁷ Wacław Lipiński (1882–1931) – ukraiński polityk polskiego pochodzenia, historyk, socjolog, publicysta, teoretyk i czołowy przedstawiciel ukraińskiego konserwatyzmu.

na czele Sztabu Generalnego Wojska Polskiego (1918–1919), był ministrem spraw wojskowych II RP w 1923 roku (Szeptyccy 1918).

Skomplikowane były losy rodziny Szeptyckich, w której istniała polsko-ukraińska świadomość narodowa. Andrzej (Roman), Kazimierz (Klemens) i Stanisław – trzej bracia, dwa narody, trzy wybitne postacie Kościoła, polityki, armii. Najstarszy, Andrzej, dla Polaków postać kontrowersyjna, metropolita lwowski i halicki biskup kamieniecki, czcigodny sługa Boży Kościoła katolickiego, duchowy przywódca Ukrainy. Stanisław, legionista (od X 1916 do IV 1917 komendant Legionów), generał polskiej armii. I najmłodszy Klemens, studyta¹⁸, błogosławiony Kościoła katolickiego, Sprawiedliwy wśród Narodów Świata, podczas II wojny światowej ratował od zagłady Żydów, a jednym z ocalonych był Adam Daniel Rotfeld (Holewiński 2018).

W trakcie wykładu omówiono także wpływ specyficznej sytuacji mieszanych rodzin na literacką oraz artystyczną twórczość niektórych ich przedstawicieli. Przywołano postać polskiego poety i malarza okresu modernistycznego Jerzego Niementowskiego, syna ukraińskiej poetki Ulany Krawczenko-Niementowskiej¹⁹ (Kramar 2023).

W części praktycznej (warsztatowej) uczestnicy zapoznali się z dorobkiem literackim i artystycznym przedstawicieli rodzin, których losy były omawiane podczas wykładu (Kramar 2023).

Swoistym dopełnieniem, a może wstępem, do wykładu Kramara, był spacer dydaktyczny po Warszawie *Dziedzictwo kultury ukraińskiej w Warszawie*, zorganizowany przez Uniwersytet Otwarty UW w ramach projektu Uniwersytet Warszawski dla Ukrainy i poprowadzony przez wykładowcę. Odwiedzone podczas spaceru miejsca są materialnym śladem wspólnej polsko-ukraińskiej historii oraz dziedzictwa społecznego i kulturalnego obu narodów. Uczestnicy spaceru odwiedzili różne miejsca.

- Zamek Królewski w Warszawie – w latach 1659–1669 Iwan Mazepa, ukraiński szlachcic, późniejszy prominentny polityk, hetman Ukrainy, przebywał w Warszawie na dworze króla Jana II Kazimierza. Z jego

¹⁸ Studyci – jedna z modlitewnych wspólnot kościoła greckokatolickiego obrządku bizantyjsko-ukraińskiego.

¹⁹ Ułana Krawczenko-Niementowska – ukraińska pisarka, aktywistka ukraińskiego ruchu kobiecego, pierwsza poetka z zachodniej Ukrainy, której prace stały się popularne.

pobytem wiążą się romantyczne legendy, które zainspirowały europejskich romantyków, w tym Byrona i Słowackiego.

- Teatr Wielki — na tej scenie występowali i nadal występują czołowi ukraińscy śpiewacy operowi, na przełomie wieków XIX i XX: Ołeksandr Myszuga i Sołomija Kruszelnicka, której popiersie postawiono tu w 2009 roku dla upamiętnienia jej sukcesów.
- Długa 29 — Biuro Ukraińskiej Misji Woskowej; od grudnia 1919 roku w Warszawie działała Sekcja Wojskowa Misji Dyplomatycznej Ukraińskiej Republiki Ludowej; od lutego 1920 roku mieściła się w Hotelu Polskim; w lipcu 1920 roku sekcję przekształcono w samodzielną Misję Wojskową Ukraińskiej Republiki Ludowej, która działała do listopada tego samego roku. W 2019 roku uroczystie wmurowano tablicę pamiątkową na budynku.
- Uniwersytet Warszawski — przed I wojną światową pojawiały się tu ukraińskie inicjatywy studenckie, m.in. studencki chór Dnipro. W międzywojniu wielu Ukraińców było wykładowcami lub studentami na Prawosławnym Wydziale Teologicznym powołanym specjalnie z myślą o przygotowaniu duchowieństwa na potrzeby ukraińskiej i białoruskiej mniejszości. Zajęcia na tym wydziale odbywały się w różnych budynkach UW na Krakowskim Przedmieściu.
- Stary budynek Akademii Sztuk Pięknych, Wybrzeże Kościuszkowskie 37 — w międzywojniu Ukraińcy byli drugą co do wielkości grupą narodowościową (po Polakach) studentów, byli emigrantami z Ukrainy Nadnieprzańskiej i z Wołynia; utworzyli stowarzyszenie artystyczne Spokij, które regularnie organizowało wystawy sztuki ukraińskiej w Warszawie, popularyzując kulturę ukraińską.
- Biblioteka Publiczna m.st. Warszawy przy ul. Koszykowej 26/28 — w międzywojniu wicedyrektorem był wybitny księgoznawca Leon Bykowski, znany jako jeden z twórców koncepcji nowoczesnej polskiej biblioteki; podczas II wojny światowej był p.o. dyrektora biblioteki na Koszykowej; jego staraniem uratowano cenne polskie i ukraińskie księgozbiory podczas powstania warszawskiego.
- Akademik Prawosławnego Wydziału Teologicznego UW przy ul. Świętych Cyryla i Metodego 4 — w 1925 roku na potrzeby Cerkwi prawosławnej powołano na UW Prawosławny Wydział Teologiczny. Pojawiła się wtedy potrzeba miejsca na mieszkanie dla młodzieży tego wydziału, pochodzącej głównie ze wschodnich województw RP. Na warszawskiej Pradze otworzono wtedy akademik, który w międzywojniu był jednym

z ośrodków aktywności młodzieży ukraińskiej studiującej w Warszawie. Obecnie pod tym adresem mieści się Metropolitalny Dom Studenta.

- Sejm Rzeczypospolitej – w okresie międzywojennym w Sejmie RP funkcjonowały kluby poselskie reprezentujące mniejszość ukraińską. Najliczniejsza reprezentacja Ukraińców była w Sejmie II kadencji – 37 posłów w trzech klubach. Wśród posłów były takie wybitne osoby, jak: Milena Rudnytska (liderka ukraińskiego ruchu feministycznego), Wasyl Mudryj (dziennikarz), Stepan Skrypnyk (działacz Cerkwi prawosławnej) i inni.
- Cmentarz prawosławny na Woli – w latach 20.–30. XX wieku na tym cmentarzu chowano przedstawicieli tzw. emigracji petlurowskiej, przede wszystkim kombatanatów Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej. Kwatera ukraińskich żołnierzy znajduje się w centralnej części cmentarza. Wspólną walkę żołnierzy polskich i ukraińskich przeciwko bolszewickiej nawale ze wschodu upamiętniają co roku harcerze: organizują akcję Płomień braterstwa, w czasie której zapalają znicze na ich grobach. Obok grobów petlurowców znajduje się krzyż upamiętniający ofiary Wielkiego Głodu lat 1932–1933.
- Skwer Tarasa Szewczenki ze stojącym tam pomnikiem ukraińskiego poety, który postawiono w 2002 roku z inicjatywy ówczesnego ambasadora Ukrainy w Polsce, poety Dmytra Pawłyczki. Według przekazów ustnych, młody Taras Szewczenko miał być w Warszawie w 1830 roku, jednak nie wszyscy badacze biografii Szewczenki zgadzają się z takim przypuszczeniem. Dla współczesnych ukraińskich mieszkańców Warszawy skwer Szewczenki stał się miejscem, w którym co roku w marcu organizowane są uroczystości szewczenkowskie (Kramar 2023).

13.3. *Czy istnieje polsko-ukraińska wspólnota obrzędowa?*

W rozważaniach o kulturze Polaków i Ukraińców nie mogło zabraknąć miejsca na pytanie o to, czy istnieje polsko-ukraińska wspólnota obrzędowa. Odpowiedzi poszukiwano podczas dwóch wykładów i w trakcie towarzyszących tym wykładom warsztatów: *Pierogi a warenky. Czy istnieje polsko-ukraińska wspólnota obrzędowa?* poprowadzonych przez Joannę Getkę, Rostysława Kramara i Monikę Grącką z Katedry Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej oraz *Tradycje karnawałowe i czas przesilenia wiosennego w kulturze polskiej*, którego autorkami były Małgorzata Litwinowicz-Drożdźiel z Instytutu Kultury Polskiej Wydziału Polonistyki UW i Katarzyna Jackowska-Enemu, pieśniarka i opowiadaczka.

Celem pierwszych zajęć z wymienionych było zaakcentowanie zarówno podobieństw, jak i często niedostrzegalnych różnic kulturowych między Polakami i Ukraińcami wynikających z uwarunkowań historyczno-politycznych i społeczno-kulturowych.

W trakcie wykładu analizowano elementy tradycji polskich podobnych do ukraińskich, takich które składają się na zestaw kodów kultury. Omówiono przyczyny tych podobieństw. Zaprezentowano przykłady obrzędowości dorocznej, takiej jak: lany poniedziałek, wianki, dożynki, dożynkowy snop zboża, wigilijne siano itp.

Przedstawiono tradycje wynikające m.in. z kalendarza Słowian, z czasów pogańskich, oscylujący wokół cyklu wegetacji roślin lub wypasania bydła, np. podobieństwa w obrzędowości górali i Hucułów. Przedmiotem zainteresowania była także obrzędowość rodzinna, np. weselna.

Autorzy wykładu przytoczyli również tradycje i obrzędy polskie odrębne od ukraińskich. Mają one źródło w różnicach tradycji religijnych wynikających z kalendarza i ze specyfiki przebiegu chrystianizacji na ziemiach polskich i ukraińskich (Wszystkich Świętych, opłatek w Kościele, symbolika religijna widoczna w przestrzeni publicznej) oraz z dziejów i rozwoju kultury (Getka, Grąka, Kramar 2023).

Podczas rozmów między uczestnikami a prowadzącymi warsztaty towarzyszące wykładowi ustalono, że uczestnicy zapoznają się nie tylko z ulubionymi kulinariami Polaków, ale także z elementami kultury wysokiej (dawnej szlacheckiej) i ludowej (Getka, Grąka, Kramar 2023). Wymiana myśli dostarczyła wielu refleksji na temat kulturowych doświadczeń Polaków i Ukraińców, podobieństw, ale i różnic.

Wykład i warsztaty *Tradycje karnawałowe i czas przesilenia wiosennego w kulturze polskiej* były opowieścią o dawnych tradycjach świętowania karnawału: zwyczajach ludowych i szlacheckich, a także o obyczajach miejskich, bliższych nam dzisiaj i bardziej współczesnych. Nie zabrakło odniesień do tradycji np. tłustego czwartku, opowieści o pączkowym szaleństwie, kultowych cukierniach, rekordach w liczbie zjedzonych ciastek i zjawisku kolejek, które pojawiają się na ulicach właśnie tego dnia.

Warsztaty miały być okazją do wymiany doświadczeń i opowieści o czasie karnawału i postu: o różnorodności domowych i społecznych sposobów świętowania, o specjalnych tradycjach kulinarnych, oraz do wspólnego śpiewania pieśni polskich i ukraińskich związanych z tym czasem (Litwinowicz-Droździel, Jackowska-Enemu 2023).

13.4. *Wymuszone szanse. Doświadczenia uchodźcze w Europie Środkowo-Wschodniej*

Los imigranta, uchodźcy – to właśnie przeżywa tysiące Ukraińców zmuszonych opuścić swoje domy po 24 lutego 2022 roku. Ten los stał się tematem wykładu *Wymuszone szanse. Doświadczenia uchodźcze w Europie Środkowo-Wschodniej* Katarzyny Karwowskiej z Katedry Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej. Przykład polskiego uchodźstwa do Niemiec stał się pretekstem do dyskusji o blaskach i cieniach różnorodności, oswojaniu obcości i otwartości na innych (Karwowska 2023).

Jak pisze autorka wykładu, „Wędrówki, przemieszczanie się, osiedlanie na nowych terenach to zjawiska przypisane kondycji ludzkiej, jednak na tym tle migracje Polaków cechuje często konieczność dokonania dramatycznego wyboru, przymus czy tęsknota” (Karwowska 2023). Podobne emocje towarzyszą także tysiącom Ukraińców, którzy z powodu agresji rosyjskiej na Ukrainę przekroczyli granice Polski. Na przykładzie opowieści o niemieckiej drodze polskiego uchodźcy (emigranta) i funkcjonowaniu w nowych warunkach zarówno jednostek, jak i całych grup społeczności emigracyjnej autorka naświetliła główne aspekty nowego życia przybyszów: rodzina, nauka, praca, kontakty socjalne. Podjęła próbę odpowiedzenia na pytanie, czym jest integracja w kraju przyjmującym i czy pełna integracja jest w ogóle możliwa. Zapoznała słuchaczy z pojęciem tzw. trzeciej wartości, czyli syntezy wartości odziedziczonych i nabytych, stanowiącej nową jakość (Karwowska 2023).

Swoista lekcja, ale także nadzieja wpisana w wykład i warsztaty, niezwykle wyraźnie wybrzmiała także podczas spaceru dydaktycznego poprowadzonego przez Joannę Getkę *Na drodze do wolności*. Jego celem było odwiedzenie różnych miejsc w Warszawie (od placu, na którym znajdował się Sobór Aleksandra Newskiego, przez miejsca upamiętniające martyrologię Polaków podczas II wojny światowej, po Pomnik Solidarności) i przekazanie ukraińskim przychodźcom wiedzy o działaniach Polaków od XVIII wieku do współczesności prowadzących do niezależności i wolności wyboru (Getka 2023).

Opowieść o walce Polaków o wolność i niepodległość miała nieść nadzieję, że i dla Ukrainy nadejdzie czas zwycięstwa po brutalnej, ciemnej nocy wojny.

Podsumowanie

W podsumowaniu opisu trzeba zauważyć, że cykl niezwykle interesujących, spójnych koncepcyjnie wykładów i warsztatów prowadzonych przez pracowników naukowo-dydaktycznych Katedry Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej i Instytutu Kultury Polskiej Wydziału Polonistyki UW, a koordynowanych przez Uniwersytet Otwarty UW, przyniósł wiele refleksji na temat kulturowych i społecznych doświadczeń Polaków i Ukraińców. Dyskusje uczestników dowiodły, że odniesienia do dziejów Polski i Ukrainy oraz do splatającej oba narody historii Europy pozwoliły uczestnikom dostrzec szeroki kontekst wielu wydarzeń i procesów, których rezultaty i konsekwencje widoczne są do dziś. Wszystkie spotkania i dyskusje były ważnym doświadczeniem dla prowadzących i uczestników, podczas których poznali i zrozumieli podobieństwa i różnice między obydwoma nacjami, tak bliskimi z uwagi na przynależność do Europy Środkowo-Wschodniej, oraz podzielić się osobistymi historiami i spostrzeżeniami.

Bibliografia

- Bracia Szeptycy*, November1918, <https://november1918.lvivcenter.org/pl/themes/sheptytski/>, dostęp 31.03.2025.
- Getka J., Grącka M., Kramar R. 2023. *Pierogi a warenky. Czy istnieje polsko-ukraińska wspólnota obrzędowa*, opis kursu niepubl., Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Getka J. 2023. *Na drodze do wolności*, opis spaceru dydaktycznego, niepubl., Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Grzybowski J. 2023a. *Za wolność naszą i waszą. Polsko-ukraińskie braterstwo broni: udział Ukraińców w Wojsku Polskim w latach 1918–1945*, konspekt niepubl., Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Grzybowski J. 2023b. opis kursu niepubl., Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Holewiński W. 2018. *Rodzina Szeptyckich. Arystokraci ducha*, Polskie Radio Dwójka, <https://www.polskieradio.pl/8/22/artykul/2193257,rodzina-szeptyckich-arystokraci-ducha>, dostęp 31.03.2025.
- Karwowska K., *Wymuszone szanse. Doświadczenia uchodźcze w Europie Środkowo-Wschodniej*, opis kursu niepubl., Uniwersytet Warszawski, Warszawa.
- Kramar R. 2023a. *Dziedzictwo kultury ukraińskiej w Warszawie (wybrane miejsca)*, opis spaceru dydaktycznego niepubl., Uniwersytet Warszawski, Warszawa.

Kramar R. 2023b. *Trudna miłość: Polacy i Ukraińcy w międzywojniu (na przykładzie losów inteligencji z rodzin polsko-ukraińskich)*, opis kursu niepubl., Uniwersytet Warszawski, Warszawa.

Litwinowicz-Drożdziel M., Jackowska-Enemu K. 2023, *Tradycje karnawałowe i czas przesilenia wiosennego w kulturze polskiej*, opis wykładu niepubl., Uniwersytet Warszawski, Warszawa.

Niemojewski M. 2023a. opis kursu niepubl., Uniwersytet Warszawski, Warszawa.

Niemojewski M. 2023b. *Czy istnieje Europa Środkowo-Wschodnia?*, zapis wykładu i prezentacja niepubl., Uniwersytet Warszawski, Warszawa.